UVOD

Dugogodišnja djelatnost na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu obilježena mi je stambenom arhitekturom, kroz edukaciju, projektiranje i stručno istraživanje. Predmet 'Arhitektura Stambenih Zgrada II' (kasnije preimenovan u 'Arhitektura Stambenih Zgrada I'), koji sam vodio duži niz godina, imao je za temu obiteljske kuće i nisku stambenu izgradnju. Kroz podacima elaborirane studentske referate prikupio sam veliku i raznovrsnu građu, a dio toga je i materijal o našim obiteljskim kućama iz razdoblja kada je u arhitekturi bio aktualan Drugi Modernizam koji je tek marginalno obuhvatio i nisku stambenu izgradnju. Gotovo sve navedene primjere sam obilazio, razgledavao u njihovom okolišu, jedan dio kuća sam vidio i u unutrašnjosti , kontaktirao i susretao veliki broj korisnika, razgovarao s mnogim arhitektima autorima kuća. Namjera je ovdje, prikazati primjere modernih kuća ne samo kroz 'čistu arhitekturu' , oblikovanje, kompoziciju, stilska obilježja, proporcije,...kroz konstrukciju,instalacije, materijale, kroz 'uopćeni funkcionalizam' , sadržaje, veličine, orjentacije.., ne kroz 'prazne prostore' za 'univerzalne ljude, apstraktnog čovjeka', već prikazati kuće konkretnih ljudi, njihovih zanimanja, afiniteta i obitelji, u jednom društvu, vremenu i prostoru , analizirati kuće u kojima se je događao stvarni život. Svaka od tih obitelji je ovim kućama davala ljudski karakter i cjelovitost. Stotinu prikaza, uvažavajući sve prikupljene podatke i svjedočanstva napravljeni su u slobodnoj, pomalo esejističkoj formi' sa (i)relevantnim disgresijama, a obuhvaća gotovo sve primjere modernih obiteljskih kuća i niske stambene izgradnje u jednom vremenu, kod nas. Biti će prikazani i neki 'izvanmodernistički' primjeri kada su njihovi autori ili korisnici značajne arhitektonske, odnosno umjetničke ličnosti. Prikaz je 'jedno putovanje' primjerima modernih obiteljskih kuća i niske stambene izgradnje u ZAGREBu, po KONTINENTu i duž JADRANa.

Arhitektura opisuje vremena i prostore, priča o ljudima, načinu života, vrijednostima, koje su i utemeljena u 'društvenom kontekstu'/HR, u ' stilu'/M2 i u 'sadržaju'/OK. Događanja, životna i arhitektonska ove knjige, su ovdje i naša iz vremena 1945-1972.

HR

HRVATSKA–teritorij od 56.594 km² kopna I 31.067 km² mora . Bogatstvo svekolikih različitosti prirode, pejsaža, tla, vegetacije , klime i tradicijske arhitekture, moglo bi se aproksimirati na dva prostora JADRAN i KONTINENT**./a/** Hrvatska je u vrijeme 'radnje ove knjige' bila dio Jugoslavije**./b/** STANOVNIŠTVO, 1948: 3.756.807 - 1961: 4.159.961 - 1971:4.426.222 , je živjelo 1948.: NA SELU 88%**,** U GRADU 12% (puno gradskih periferija su imale 'seoski karakter), -1961: na selu 69%**,** u gradu 31%, 1971: na selu 59% , u gradu 41% . **/c/** Obzirom na OBRAZOVANJE (VSS- visoko, SSS- srednje, nss- nisko) bilo je 1961: VSS (1,8%) SSS (12,6%) nss (85,6%**),** 1971: VSS (3.6%) SSS (20,5%) nss (75,9%)

Prema američkim sociološkim pojmovima, klasifikaciji, nazočna su tri društvena sloja ili društvene skupine.**/č/**

'BIJELI OKOVRATNICI'- dio društva u kojem su bolje educirani i bolje plačeni, bili su to 'papir i olovka' poslovi s više beneficija. oni rade u zatvorenom prostoru, tu su državni namještenici, administracija i činovništvo (birokracija), prosvjetari, zdrastvo, trgovina, turizam, mediji. ali i neka privatna zanimanja sitnih obrtnika, odvjetnika, liječnika,....tu je smještena i sva tzv.(ne) 'poštena inteligencija', tu su svećenici i studenti. Na poslu često ili u prigodama nose 'odijelo, bijelu košulju i kravatu', žene modnu odjeću i obuću, imaju uređene frizure, koriste mirise... Iz Bijelih Okovratnika se formira i VRHUŠKA (ELITA) , po djelatnostima raznovrsna: politička (viši funkcioneri, 'buđovani', gen.direktorI), diplomatska (ambasadori) tehnička, znanstvena, akademska ,liječnička (dr.primarijusi), vojna (generali,admirali), crkvena (nadbiskupi, biskupi), tu su uspješni književnici , umjetnici, pa čak i neki obrtnici (vlasnici butika). Dio elite je svakako i dosta renomiranih i uspješnih umjetnika i arhitekata, kao što su Krleža, Marinković, Augustinčić, Bakić, Džamonja, Murtić, Matačić, Ibler, Richter,.... Bijeli Okovratnici, elite, su mobilniji, više putuju poslovno i turistički, putuju u inozemstvo, obilaze gradove, donose suvenire, odmaraju, lete avionima- dio njh je JET-SET. Drug TITO, Doživotni Presjednik Republike , Presjednik Partije, Maršal, Vrhovni Komandant JNA, 'najveći sin naših naroda i narodnosti', bio je apsolutno izdvojena ličnost na samom vrhu vrhuške. Elitu su studenti 1968 apostrofirali i kao 'crvenu buržoaziju'ponajviše ciljajući na političare, mada su oni bili samo jedan , moguće i manji, dio elite.

LIKOVNA UMJETNOST tog doba, bila je dijelom 'elitistička', dijelom 'populistička', konkretna i apstraktna, 'lijepo je , što je korisno'(Sokrat) i 'lijepo je nešto samo sebi bez jasne svrhe'. Lartpourlartizam je art bez pravila, ne treba (racionalnih) objašnjenja, najčešće umjetnost Bijelih Okovratnika za Bijele Okovratnike. Soc-realizam ciljan za široke mase, kao umjetnički pristup je odbačen Krležinim referatom na Ljubljanskom Kongresu 1952, da bi se pojavila umjetnost koju je manjina prihvatila, a većina ignorirala. Svojevrsni umjetnički likovni 'brainwashing' bila je *Didaktička putujuća Izložba* 1957. namjenjena edukaciji publike o suvremenoj apstraktnoj umjetnosti, a brisanju figuracije i socrealizma. Od tada , apstrakcija se uzdiže u likovni mainstream, modernog kulturnog identiteta bez obzira što su to bili senzibiliteti samo dijela obrazovane manjine, dok će se slabije obrazovana većina zadržati na figuraciji, elitistička i populistička masovna umjetnost. Sva ova, Avangardna Umjetnost' bila je s blagoslovom Partije , u kojoj mjeri je potsticala opći društveni progres, a koliko je bila zabava 'bijelog okovratnika' moglo bi se lako zaključiti. Suprotno avangardnoj, bila je narativna umjetnost seljaka slikara, HLEBINSKA ŠKOLA kao i umjetnost 'narodnih rukotvorina'.**/ć/**
KNJIŽEVNOST se je 'zaustavila nekoliko decenija' prije ovog vremena, a soc-realističkih 'optimističkih' pisanja o tom vremenu nije bilo, već suprotno- KAZALIŠTE je također bilo uronjeno u povijest , MUZIKA (ozbiljna i zabavna) je imala slojeve popularnosti 'odozgo prema dolje'. BALET u teatru za Bijele Okovratnike, PLES, plesnjaci u populističkoj kulturi. **/đ/** (Pripadnost Bijelom Okovratniku nije isključivalo 'seniorsku' melankoniju i pesimizam. **/đ/**)
'PLAVI OKOVRATNICI'- su obuhvaćali industrijske radnike u tvornicama, brodogradilištima, rudnicima, građevinarstvu, na održavanju, one koji bi se mogli nazvati i čista Radnička Klasa, RADNICI. Njihovi su poslovi fizički rade ih svojim rukama s alatkama i za strojevima, u proizvodnim halama, ali i na otvorenom, na gradilištima. Ovdje bi se mogli svrstati i vojnici, milicajci, pomorci, mali obrtnici, postolari, brijači, kovači, mesari, mljekari, pekari, stražari, portiri, konobari, kuhari, prodavači, trgovački pomoćnici, dimnjačari, smetlari, čistačice, šoferi, tramvajci, kondukteri, krojačice, sobarice, vatrogasci, željezničari, poštari, svjetioničari, bolničari, a ovdje bi trebalo dodati, mada je njihov status arhaičan, poseban i

niži-kućne pomoćnice. Predratna i neposredno iza rata malobrojna, radnička klasa sada se naglo povećava,pogotovo prilivom mlađih sa sela u vremenima intenzivne industrijalizacije i izgradnje./dž/

Radnici, poslijeratni došljaci sa sela u gradove, bliže tvornicama, su se nekako smještavali u podstanarstva, sustanarstva, sagrađena su i neka mini-radnička naselja, da bi vremenom dobijali i stanove na korištenje (potrebe za stanovima su bile ogromne), a veliki dio radništva, 40%, je živio na selu. Bili su radnici-seljaci. /e/

Školovanje Plavih Okovratnika je kraće (ili ga nije bilo) nego kod 'papira i olovke', 3 godišnja Škola Učenika u Privredi ŠUP, a bilo je nekoliko stupnjeva osposobljenosti (NK,PKV,KV,VKV radnici. Njihova radna odijela ili kombinezoni su napravljeni od platna plavog trliša,imali su radne cipele i Borovo čizme, cerada kabanice (Tvornica Cementa 10.Kolovoz), naravno, svi su i svećanu odjeću i obuću za prigode odmora, proslava i zabave, rijeđe stavljali kravatu.

POLOŽAJ ŽENE bio je poprilično različit na selu, suburbiji ili u gradu, drugačiji kada je pripadala Bijelom, Plavom ili Tamnom Okovratniku. Generalno, položaj žene seljanke,'građanke', radnice, namještenice, niskog ili visokog obrazovanja ,se je pomalo mijenjao što se je odražavalo i na položaj žene u obitelji. Proklamirana jednakost, bolje obrazovanje, polagani odlazak na tržište rada, vodi društvenoj i obiteljskoj emancipaciji , i reviziji tradicijske izreke da 'žena drži tri ćoška kuće, muž jedan'. Radnica s vlastitom plaćom, osobnim prihodom, makar na tegobnom poslu se oslobađa pomalo seoskih patrijahalnih stega. Stotine radnica 'Dalmatinke' na biciklima u radničkoj odjeći bile su šok za sinjski ambijent.Tradicionalno društvi je 'muško', a moderno je trebalo biti 'egalitarno '. Od 1947.obrazovanje postaje obavezno za sve od 7-15. Djevojke su poslije odabirale ponajviše trgovačke, medicinsku, učiteljsku, administrativne škole. Bilo ih je sve više na fakultetima. U Jugoslaviji žene dobivaju glasačka prava 1945. /f/

GASTARBEITERI bili su specifična, a mnogobrojna skupina stanovništva, ponajviše Plavog, ali i Bijelog Okovratnika, sa sela,iz gradova manje, bili su emigracija koja je vani dobivali poslove , bolje plaćene nego ovdje, a kao povratnici su gradili često svoje kuće 'uspješnice' s nekim novim senzibilitetima. U vremenu 1961–71 odlazilo je 25.000 stanovnika godišnje.

Radnici, narodne mase su bili uglavnom izvan 'elitističke kulture i umjetnosti',malo su odlazili u kazališta, na izložbe, u muzeje, a najmasovnija kulturna zabava do dolaska Televizije bio je FILM, gledali su gledali koliko su kino-dvorane bile u blizini, a na selu je kina nedostajalo.

Veliko zanimanje 'plavih okovratnika' bilo je za SPORT). Sportaši i sportske zvijeze su se regrutirale iz Bijelih i Plavih Okovratnika. Popularne su bile i RADNIČKE SPORTSKE IGRE, koje su se održavale već od 1946. 'Bijeli Okovratnici' čitaju NOVINE i časopise ,slušaju RADIO , gleda se TELEVIZIJA, a vremenom i 'Plavi Okovratnici' sve više to konzumiraju./g/

'TAMNI OKOVRATNICI su treća i najbrojnija društvena skupina, gdje su bili seljaci,težaci, poljoprivrednici, zemljoradnici, stočari, ribari, kumice ,kumeki, selaki, bogeci, vlaji, u starim nazivima 'pučani, pučanstvo', u partijskoj terminologiji čulo se i 'nesvjesna masa'. U ovom razdoblju bili su daleko najbrojniji dio društva. Poljoprivredom se je bavilo 1948: 64% muškaraca (83% žena), 1953: 62% muškaraca (80% žena) , što znači da je tada izvan poljoprivrede, među bijelim i plavim okovratnicima bilo samo 2/5 muškaraca i 1/5 žena .

Seljačka svakodnevna odjeća je dosta nošena,nije je bilo previše, bila je tamnih smeđih i modrih boja, crnine kod žena, nešto svjetlijih kod mlađih, i zato naziv 'tamni okovratnik'. Nekada ranije za prigodne svetkovanja, oblačili su svećanu blagdansku nošnju, više ili manje, ovisno o imućnosti, ukrašenu, izvezenu, atraktivniju i životopisniju, koja bi mogla dati i naziv KIĆENI OKOVRATNICI' . (Danas uz primjerke 'narodnih nošnji' ima puno sentimenta i puno mitologije.) Loš život na selu nakon 2.svj.rata, se je vremenom popravljao , kako je, slikovito kazano, 'cipela zamjenjivala opanke i gumaše'a moderna odjeća' 'narodnu nošnju. Rad kod Tamnih Okovratnika bio je isključivo manualni, bez puno slobodnog vremena, nešto malo nedjeljom i prigodom nekih, ne svih blagdana .Zdrastveno osiguranje su 1946. godine imali radnici, državni službenici i funkcioneri, otprilike 12% stanovništva, 1950. prošireno na njihove obitelji još i druge djelatnosti , dok je su poljoprivrednici obuhvaćeni tek 1959). Dok su se Bijeli Okovratnici ponajviše služili oficijelnim književnim govorom, a govor, seoski, Tamnih Okovratnika, bio je dijalektalan (manje vrijedan?).

Kao što su plavi okovratnici, radništvo bili idealizirani u ideji socijalizma,tako je predratno seljaštvo je bilo romantizirano u ideji 'naroda' U stvarnosti međutim, na selu nije bilo ni idile ni romantike. Uvjeti su bili uglavnom substandardni, grozni u nekim zabitima, slaba ili nikakova obrazovanost, najviša stopa nepismenosti, najlošiji uvjeti življenja i stanovanja, imali su ponešto stoke, u štalama uz kuće ili čak u kućama, puno rada,a slabi prihodi. bez valjanog puta, bez struje ljeti na kršu mnogi bez vode u blizini , substandardna higijena, slabija zdrastvena zaštita. /[v] Neposredno nakon ratne kalvarije 1941-45 stanje se je još više pogoršalo, a u najzaostalijim krajevima kriza je potrajala još koju deceniju poslije. **/h/**

Od javnih seoskih sadržaja najvažnija je bila CRKVA (nedjeljnje mise,prigodni obredi, blagdani svakodnevne molitve), ŠKOLA često jako udaljena kao i DOKTOR . KRČMA je bilo mjesto okupljanja muškaraca, žene su u susjedstvu realizirale društvene kontakte. Neobično važni su bili seoski DOMOVI KULTURE, ali ih je malo izgrađeno obzirom na nove kulturne potrebe.
Specifičan sloj Tamnih Okovratnika bili su 'građani-težaci', kao primjerice splitski Veli Varošani na par sto metara od Dioklecijanove Palače,od Teatra,Škola, Muzeja,Trgovina i svih drugih gradskih sadržaja, slično je kod šibenskog Varoša, a još je bilo puno jadranskih mjesta gdje je urbani ambijent prožet s poljoprivrednom (ili ribarskom) djelatnošću.
Veliki dio Bijelih okovratnika je potjecao generaciju, dvije unatrag, od Plavog ili Tamnog okovratnika .(Podsticaj je bio 'uči dijete da ne bi morao raditi'). Odbacivanje seoskog realizma stimulira modernizam, dok je izmišljeni seoski romantizam stvarao sentiment za idealiziranu seljačku kulturu, u arhitekturi za pučke, narodne, tradicijske oblike.

Selo, iako mnogoljudno, svojom poljoprivredom , teško je moglo osigurati dovoljno hrane za svo stanovništvo u godinama oskudice iza rata. Model sa zadrugarstvom (Seljačke Radne Zadruge) je propao, ideje sovhoza i kolhoza nisu bile prihvatljive,posjedovanje komadića zemlje je psihoprofilirao seljaka .Bolje posjedovati svoju sirotinju, nego imati društvenu blagodat. (1987. sam boravio tjedan dana u Kibutzu Shaar Hamakim ,i poslije često razmišljao o tome kako je ovaj komunitarni agrarni model tamo uspio, a naše zadruge nisu?)

PARTIJA (KP/SK istaknuta kao avangarda, promotor promjena, modernizma, futurizma) i CRKVA (ukorijenjena u tradicionalizmu, čuvari statusquo historicizma, konzervativna svijest) bile su u ono vrijeme dvije političke snage. Linija Partije je imala nekoliko dramatičnih momenata, promjena smjerova, dok je Crkvena linija bila milenijski stabilna,medijevalno nepromjenjiva. U Partiji je manji dio stanovništva (6,7,8,? %), poslijeratni partizanski kadrovi su vremenom omasovljeni 'svjesnim, naprednim elementima', članstvo je pretpostavljalo ateizam, članovi ponajviše 'bijelog okovratnika', malo radničke klase i nezamjetno seljaka. Partija je vladala državom , gradovima, sredstvima za proizvodnju, urbanom kulturom i umjetnošću. Komunizam kao vladavina bio je prije 'u ime radničke klase', nego 'vlast radničke klase'. Crkva je dominirala i 'vladala' na selu i među svekolikom vjerničkom masom. Velika većina u društvu, 80-90?% stanovništva bilo je religiozno ili su poštovali vjerske norme, a vjernika je bilo i unutar radničke klase, kao i kod 'bijelih okovratnika'. (Teoretsko je pitanje-mogu li religiozni ljudi izgraditi naučni socijalizam i komunizam?). Partija i Crkva, mada suprostavljenih ideologija, prilično dobro su koegzistirale **/i/**

U XIX/XX stoljeću komunistička ideologija je propagirala ideju IZJEDNAČAVANJE društvenih slojeva, što je kod nas 1945. proklamirano, ali misao o 'idealističkom novom socijalističkom/ komunističkom društvu' , je bilo prisutno više u teoriji i proklamacijama nego u praksi, prvo državnog, pa samoupravnog socijalizma, pogotovo nakon Privredne Reforme 1964. Kom-ideja je u stvarnosti poprimila 'realne oblike'. Nije bilo 'privatnih vlasnika sredstava za prizvodnju', Država je vlasnik, a 'radnikovo posjedovanje' je apstraktno, nije konkretno. Samoupravljanje nije vlasništvo. Seljak posjeduje komad zemlje, a što posjeduje violinista u orkestru, medicinska sestra u bolnici?.Nema tvorničara, bankara, akcionara velikih poduzetnika, teoretski nema eksploatatora niti eksploatiranih, nema proleterijata i buržoazije, nema kapitalista, a radnička klasa se pretapa u radni narod. No, još od Sokrata postoji mnogo spominjani problem, kojeg D.G.Aron ističe- 'eksploatirani' ne žele razbiti klasni model nego da se svaki od njih individualno želi ubaciti među

'eksploatatore'. Ova konstatacija se može i na' American Dream', svakome tj.najsposobnijim, najpromućurnijima, najsretnijima se nudi 'lutrijski dobitak', ostalima samo san i nadu.'American Dream' je razlog, ističe John Steinbeck, zašto u Americi nikada nije bilo ozbiljnih revolucionarnih gibanja. .Možda bi se Kunderina 'šala' na račun socijalizma 'optimizam je opijum za narod' ,1967, mogla ovdje bolje aplicirati? Usput, nije li i 'demokracija' opijum za narod'? Može li 'nekompetentna većina' izabrati 'kompetentnu manjinu' za vladare? Sokrat Platonu: Nas dva u demokraciji vrijedimo manje nego tri pastira! Jesu li demokracije za društva 'jednoumlja' gdje nema velikih razlika u mišljenjima, jer tamo gdje manjina ne prihvati volju većine, što je s demokracijom? Što ljudi žele? Monarhiju, Klerokraciju, Plutokraciju, Meritokraciju, Demokraciju (atensku, liberalnu, marketing propagandističku...) ili, izgleda, ponajviše, za sada, vole 'vladavinu tržišta' i POTROŠAČKO DRUŠTVO . Onda je najveći imetak mogla biti obiteljska kuća,vikendica,novčana ušteđevina i stil života. 'Porijeklo imovine' bila je kao tema , ali vrlo fluidna. Fromm:To Have or To Be/ Imati ili Biti, 1976,prevedena na hrvatski 1979. je slabo čitano i dosta ignorirano štivo i onda, pogotovo danas. Umjesto početnog heroizma proizvodnje i žrtvovanja odricanja i kolektivne solidarnosti , vremenom jača individualizam, ideal postaje potrošnja i uživanje. Amerikanac K.Galbright ekonomist, budući član Kenedijevog tima, 1958. je posjetio Jugoslaviju, gdje i što je vidio, nije zabilježeno , ali u dnevnik je zapisao kako ovdje ljudi uživaju u svom životu i da su previše hedonisti, da bi bili dobri socijalisti./j/

M2

MODERNA 2 je razdoblje drugog modernizma u našoj arhitekturi koje se nakon 2.svjetskog rata, nastavlja na 'prvu modernu', arhitekturu iz godina dvadesetih,tridesetih, ali sada u nekim novim okolnostima društvenim i tehnološkim, i traje skoro tri decenije, sve do 'nastupa postmoderne'. Ovo arhitektonsko razdoblje i stil bi se mogao nazvati i SOC-MODERNIZAM, socijalistički modernizam, a koji se stilski ne razlikuje od arhitektonskog modernizma po svijetu, nazivanog i MID-CENTURY MODERNISM, ('MCM movement'

Izraz (lat.Moderus,Modo/'upravo sada', engl.Modern, fr.Moderne) je u upotrebi još od XVI stoljeća, poslije renesanse, korišten kao suprotnost suvremenog prema naslijeđenom, novog prema starom. Povijesna razdoblja od Drevnih Civilizacija, Antike, Medijevale, nasljeđuje Novo Doba a u kojem se događaju mega procesi -URBANIZACIJA, veliki rast gradova i preljevanje stanovništva iz ruralnog u urbano,-INDUSTRIJALIZACIJA, strojna proizvodnja umjesto ručnog rada i obrta, tehnička otkrića.-INTERNACIONALIZACIJA planete, fleksibilnost,povećana mobilnost ljudi, znanja i umjetnosti, -IZJEDNAČAVANJE ljudi, deklariranje ravnopravnosti, i 'bezklasno društvo' kao ideal.
Moderna u arhitekturi XX stoljeća, je stil kojeg obilježava odsustvo povijesnih konotacija, odbacivanje dodane ornamentacije i apliciranog dekorativizma, nema minulih stilskih karakteristika niti inspiracije tradicije, volumeni su bez vijenca, otvori bez okvira,šambrana , nema strmih kosih krovova kao starih znakova , jer Moderna odbacuje prošlost s težnjom da kreira sadržaj i oblik koji će izazivati osjećaj današnjeg ili još bolje, budućeg vremena. U duhu tih osjećanja francuski arhitekt Andre Lurcat uzvikuje 'cijela prošlost mora biti uništena, sve se mora postići gledajući naprijed' , vezivanje na znanstvene spoznaje i racionalizam, higijenu. svjetlo, sunce, zelenilo.
MODERNA PORUČUJE DA SVIJET TREBA MIJENJATI!

Moderna u oblikovanju stvara antigravitacijski osjećaj, lakoću i lebdenje,volumeni podignuti od tla, apstraktni oblici, čista geometrija, ističe se horizontalizam, otvaraju se ugaoni prozori, žbukom i bojom se negira materijal, a glavni materijal je armirani beton, FLW proklamira 'destruction of box/razbijanje kutije' kao demokratsku formu oslobađanja od prošlosti. Le Corbusier ističe 'prisme pour', '5 točaka nove arhitekture': oslobođeno prizemlje, skelet, nenosivo prizemlje, horizontalni potez prozora, ravni ozelenjeni krov (iako je ravni krov i unutrašnji žljeb u početku bio konstruktivno problematičan). Moderna obuhvaća još cijeli niz i teoretskih pristupa i naziva, kao i avangardnih realizacija, nemali broj iz područja stambene arhitekture./k/

Stil je posve 'antitradicionalistički', što je i logično jer 'tradicija' nije imala beton, čelik, armirani beton, bitumensku ljepenku, eternit, aluminij, cijevi za vodovod i kanalizaciju, kotlove centralnog grijanja, elektroinstalacije, bagere, dizalice, šlepere, niti društvo 'ravnopravnih ljudi, emancipirane žene, funkcionalni namještaj , inovativne kućne uređaje i inventara. Tradicionalni materijali kamen, opeka i drvo se reinterpretiraju. Trebalo bi biti manje zidanja, više skeleta i montaže.

Što učiti iz pučke kuće koja će tek u moderno doba dobiti, metaforički kazano, 'sat, ogledalo i četkicu za zube'. Što bi trebalo preuzeti od 'tradicije' kod suvremene arhitekture stanovanja, poprilično je diskutabilno? Prošlost, tradicija izvan snova i mitova , je slabo romantična, dok je moderna bila obećavajuća, i zato je bio stav NOVO I BOLJE MORA BITI MODERNO!

MODERNA 2 je razdoblje intezivne socijalističke izgradnje, grade se tvornice i industrijske hale, hidrocentrale, luke, mostovi, hoteli, domovi zdravlja,... DOMOVI KULTURE/ZADRUŽNI DOMOVI godina pedesetih su se gradili više u regionalnom nego u modernom stilu, kao da su se više htjeli uklopiti u postojeći ambijent, umjesto da su modernom arhitekturom donijeli signale grada ,progresa i novog doba. /l/

Povijesna stambena arhitektura uglavnom nije funkcionalna, ili je 'predimenzionirana' ili je substandardna obzirom na 'realne', znanstveno definirane, funkcionalističke potrebe' univerzalnog čovjeka. Bilo je istraživanja i što je to 'egzistenz-minimum', najmanji prostor za čovjeka, za obitelj, kao i što su standardi 'socijalnog stanovanja'. Što je preveliko, lako je uočljivo. Iako je 'svaki čovjek poseban, svi ljudi su isti', barem u jednom novom budućem društvu (neovisno o tome kako će se zvati), a tako se može gledati i na arhitekturu stanovanja. Upitno je koliko 'Novo društvo' može valjano funkcionirati u starim arhitektonskim datostima, i koliko se je potrebno prilagođavati nepodesnom ambijentu ,'povijesnom kontekstu' .

Početak stambenog funkcionalizma bilo je specifična namjena i imenovanje prostorija, soba , sadržajnim nazivima, kao i crtanje namještaja u pojedinim prostorijama. Oznaka 'SJEVER' na nacrtima, znači uvažavanje strana svijeta i insolacije, bitne kod postave i orjentacije prostorija. /lj/ Insolacija je funkcionalna kategorija. Modernizam je kućama napravio velike funkcionalne prozore i otvore, na jugu veće, na sjeveru manje, prostori su postali zdraviji, svjetliji i vedriji,za razliku od tamnih i mračnih prostora tradicijske, pučke, narodne arhitekture. Pogledi iz kuće su također elementi funkcionalnosti.

Iako je moderna tridesetih godina također uvažavala određene funkcionalnosti, sada MODERNA 2 još više aktualizira racionalističko promišljanje prostora u nešto izmjenjenim društvenim , tehnološkim okolnostima , novim mogućnostima i potrebama. /m/

Iako bi trebali biti, 'moderno' i' funkcionalno. ipak nisu sinonimi. *'Moderno' se odnosi* na OBLIKOVANJE ,formu, stil, vizualni dojam, DOŽIVLJAJ, dok se ' funkcionalno' odnosi na SADRŽAJ i na DOGAĐANJA u prostoru. Jedno je emocija, sinteza, doživljaj, drugo je racio, 'proračun', analiza. Metoda funkcionalnog projektiranja, je znanstvena i objektivna, tako da Hannes Meyer zaključuje da je Arhitektura 'anti-umjetnička' disciplina koju definra kao A =Funkcija x Ekonomija. Funkcionalna je arhitektura s mjerom. Osnovne karakteristike funkcionalizma je 'izračunavanje', analiziranje optimalnog , povezivanje i postava prostorija prema sadržaju/funkciji. Proračun površina/prostora bazira se na mjerama ljudskog tijela, potrebnog namještaja i uporabnog prostora.

Funkcionalističku metodu projektiranja preko raznovrsnih analiza, na gradivu stanovanja, na fakultetu je ustanovio prof.Zdenko Strižić, nastavio prof.Drago Galić, kasnije njegovi nasljednici , svekolika nastava bila je obilježena modernizmom u projektiranju, ali i s dosta konzervatizma i povijesti u teoriji. Osim fakultetsko edukacijom, arhitektonski modernizam se je kod nas afirmirao putem literature, časopisa, odlaskom na stručna putovanja,gostujućih predavanja /n/

Značajan podsticaj modernizaciji stanovanja bile su izložbe 'Porodica i Domaćinstvo' na ZV 1957, 1958 i 1960. (Zašto je stalo?). Kulturu modernog stanovanja su promicali i ženski magazini Svijet (od 1953) i Praktična Žena (od 1956).

Krajem 1960tih,početkom 1970tih, kako u svijetu, tako i kod nas dolazi do svojevrsnog 'prevrata' u arhitekturi. 'POST-MODERNO DRUŠTVO' defamira i napušta 'futuristički smjer', otvaraju se senzibiliteti natrag prema povijesti i postojećem, 'modernistički put' zaokreće prema historicizmu i regionalizmu, prema kvazi lokalnom, modernistička ozbiljnost i radikalizam, 'ili-ili' čistoća se zamjenjuje postmodernističkom igrom, 'i-i' sve se može mješati, nastaje pastigue. Jeli 'Historia Magistra Vitae est' ispomoć ili uteg 'Vladavina mrtvih nad živima'?

Proces uklanjanja moderne je bio višegodišnji,no trenutak 'JUNE 15, 1972 at 3:32 PM', rušenja modernih stambenih zgrada naselja Pruitt-Igoe u St.Louisu, teoretičar Charles Jencks uzima kao simbolički kraj, 'smrt moderne' i objavu nastupajuće post-moderne arhitekture Taj sam datum 'iskoristio' za kraj razdoblja Moderne 2.

Čisti kubusi ('less is more') kao simboli progresa, higijene,zdravlja, svjetla i racionalnosti, interpretirani su kao previše 'hladni' , odbojni i dosadni ('less is bore'), pa se ubacivalo obilato povijesnih ili regionalnih citata (krovova i krovića, lukova i kapitela, vijenaca i dimnjaka) tzv. kontekstualnih konotacija. Dok je ranije primjerice u nekim našim građevinskim regulativama, za obiteljsku kuću bio propisan ravni krov, kao jasan znak modernizma, sada odjednom biva zabranjen i propisuje se kosi. Stanovanje, naročito OK se 'vraća tradiciji'. 'CONTEXT' 'utkati se ,prilagoditi, ne-'uznemiriti' postojeći ambijent , postaje kriterij, a ne 'CONTEST', natjecanje i nametanje novih vrijednosti , 'kompromis' a ne 'provokacija' . VANJŠTINA ,oblik i pročelja, su važnij nego SUŠTINA, unutrašnja bit. (Paul Rudolph je to popratio: 'Volio bih vidjeti postmodernistički presjek') Hotelska arhitektura se često prožima sa stambenom, međusobno se inspiriraju. U razdoblju M2 je izveden zapaženi broj modernističkih hotela, ali sve se je promjenilo u ime regionalizma. Urbanizam 'La Ville Radiese', osunčanog, ozelenjenog grada je doživio reviziju također. Megaliti u parkovima nestaju, ulice i blokovi se vraćaju. /nj/

Moderna kao odbacivanje prošlosti,bila je jedna futuristička ideja, anticipacija budućnosti, nadolazećeg industrijskog i humanističkog doba, ne izraz naslijeđenih senzibiliteta, već program 'avangarde', jer- može li 'novo društvo' biti u 'staroj arhitekturi''?

Ako je istina da su ‘tamni okovratnivi’ konzervativni sloj društva, za pretpostaviti je da će njima više odgovarati i konzervativno oblikovanje, kuće sa tradicijskim obilježjima , bez obzira što u tim kućama ima puno suvremenih materijala i inventara. Također je upitno, hoće li se i ‘bijeli okovratnici’ osjećati slično ili će puno lakše prihvatiti suvremeni oblikovni modernizam kuće?

OK

OBITELJSKA KUĆA – SLOBODNOSTOJEĆA, INDIVIDUALNA, PRIVATNA NA VLASTITOJ PARCELI, bila je dominantan tip niske stambene izgradnje, u svim vremenima, u svim prostorima, pa tako i kod nas od 1945-1972 kroz M2 razdoblje. OK ima neka obilježja skloništa, hotela, restorana, kafića,doma kulture, kina, teatra, biblioteke,arhiva, konferencijske dvorane, galerije, muzeja, crkve, poslovne zgrade, banke, kockarnice, plaže i kupališta, praonice, radionice, skladišta, vježbališta, teretane , igraonice, luna-parka, vrtića, škole, parkinga/garaže, cvjećarnice, parka, farme, zoo-a, bolnice,.. Prije je bila i rodilište i umiralište. U kući se vodi ljubav, u njoj je puno emocija, radosti, smijeha,svađe, plača, tuge. Uz zadovoljavanje osnovnih bioloških, kuća omogućava i realizaciju širokog spektra psiholoških ljudskih potreba,sigurnosti, afirmacije i identiteta. Uz prostore i bliži okoliš kuće vezano je svakodnevno življenje, pogotovo djetinjstvo i seniorsko doba, kuća/stan je univerzalna i nezaobilazna prostorna potreba. Kuća je višegodišnje, moguće i cjeloživotno 'odijelo' za obitelj koja će se vremenom mijenjati, a mijenjati će se i društvene i tehnološke okolnosti. Zato Mies zaključuje 'tko zna projektirati dobru obiteljsku kuću, taj može sve projektirati'. **/o/**

Obiteljska kuća stvara iluziju individualizma, iako je on podređen obitelji, susjedstvu, javnom mnijenju, kolektivnom ukusu. Vidljivi ili 'nevidljivi' kolektivizmi su uvijek dominirali. Ipak OK se ponekad tretira i kao unikat, 'piece of art' ,umjetnina, umjetničko djelo, kada njeni vlasnici i korisnici sebe profiliraju posebnim, a to je dijelom bio slučaj i s HR.M2.OK.

Neke od obiteljskih kuća su bile antologijske, u njima je zapisan arhitektonski stil i povijest arhitekture. Od ukupne arhitektonske gradnje, oko 50% su OK i niska stambena izgradnja, 20% stambena visokogradnja, a 30% sve ostalo. Obiteljske kuće ponajviše definiraju izgrađeni prostor , urbani na periferiji i ruralni kompletno. OK je 'ideal stanovanja', sve ankete to pokazuju Mnogima 'KUĆA JE SAN' ali uz koji Le Corbusier zaključuje *'Un Reve x 1.000.000= Chaos'* , da se san umnožavanjem pretvara u KAOS, odnosno u diskutabilni URBAN SPRAWL. (1 san x 1.000.000.000 = MEGA KAOS)

VILA je obiteljska kuća s raskošnijim prostornim sadržajima , većim brojem prostorija i komfornije mjere, pažljivije oblikovanje, lokacija i veća parcela u respektabilnom stambenom ili prirodnom okružju, kao što su bile i one građene godina tridesetih na zagrebačkom sjeveru s više stotina kvadrata s tada, najmodernijom opremom i obavezno sa stacioniranom poslugom. U viilama su živjele obitelji tvorničara, bankara, vlasnika ugljenokopa, neki i u još raskoznijim rezidencijama, PALAČAMA **/p/**.

U niskoj stambenoj izgradnji, uz slobodnostojeću OK, ovdje su prikazani još neki primjeri *prelaznih tipova* (prema 'višestambenim kolektivnim zgradama') kao i kuće za povremeni boravak, sagrađene 1945-72 s obilježjima moderne arhitekture,
DVOJNA KUĆA (DVK) dvije spojene jednoobiteljske kuće , poluugrađene, s jedne strane prislonjene , svaka na vlastitoj parceli, s vlastitim vrtom,
DVOOBITELJSKA KUĆA (2OK) sa dva ista ili slična stana u dvije etaže, jedan iznad drugoga, na zajedničkoj parceli, TROOBITELJSKA (3OK) s tri, ČETVEROOBITELJSKA (4OK) s četiri stana, sve su. VIŠEOBITELJSKE KUĆE (VOK) **/r/**
NIZ spojenih jednoobiteljskih kuća, prizemnih ili višeetažnih , svaka sa dijelom terena, vrtom i predvrtom ako ima odmaka od ulične linije..
NIZANJE dvo-,tro- ili četvero-obiteljskih kuća (ovdje se javljaju u dva primjera).
TEPIH, gusto nizanje u dva smjera(u ovom razdoblju kod nas samo u jednom primjeru)
VIKENDICA manja kuća za povremeni boravak na kraju tjedna, za vrijeme praznika, sezonski u vrijeme ljetnog godišnjeg odmora, odlazak iz gradskog ambijenta u prirodu, pogotovo atraktivnu prirodu,uz more, u šume, na brege, u planine, 'povratak' raju u prirodi, na čist zrak, u zelenilo, opuštanje od radnog tempa, kroz rekreaciju, hedonizam i 'ljenčarenje'. Male vikendice/odmornice vremenom sve veće, su postale LJETNE KUĆE, u jednom je primjeru nazvana i 'ladanjska kuća'
Kuće za odmor su u početku gradili uglavnom 'Bijeli Okovratnici'. **/s/**
Obiteljska kuća razdoblja M2 bila je slabo u centru arhitektonske pažnje. Bio je jedan natječaj s nagradama, ali nikakova gradnja nije uslijedila. Biroi su projekte obiteljskih kuća radili usput, a imali su i tipske, kataloške projekte koji su obično bili mijenjani. Radile su se kuće i po idejama majstora, ad-hoc skicamaU tom vremenu je bilo dosta i 'divlje gradnje' , spontane gradnje, bez oficijelnih projekata. **/š/**
HR.M2.OK jedva i maginalno je bila prisutna u našoj stručnoj publicistici, a objavljivanje prijeratnih 'kapitalističkih vila' u novom društvenom kontekstu bilo je enigmatično. **/t/**

Nama je na faksu,Galić, 1960te, isticana idealna parcela 20x30=600 m2, a u stvarnom životu, veličine i oblici parcela za obiteljske kuće su jako različite, od mega do mini mjera . Vila Zagorje je- 95 ha, Vila Bakarić Hvar-1ha, Džamonja Vrsar-1ha, Richter Sovlje 3150 m^2, Baće Postira 3400 m^2, Radovani Nazorova ZG-1100 m^2, Antolić Cvijetno ZG 20x40=800 m^2, Dubrava ZG 15x20=300 m^2. Parcele projekata na Bauhausu bile su 25x40=1000 m^2. Kod Tony Garniera u CITE INDUSTRIELE/Socijalistički Grad (nerealizirani projekt, 1917) parcele su 15x15=225 m^2 i među njima NEMA OGRADE. Ovo se čini suvislim za SOC-GRAD u kojem bi parcele bile uređene parkovno po zadanim hortikulturnim pravilima, a po čemu bi i niska gradnja dobivala neka obilježja 'kolektivnog stanovanja'. Stanovati na tlu, s vrtom, na m^2 površine, ili u visinama km^3 zraka, u prostoru, s dalekim pogledima. Visoka izgradnja u komparaciji sa niskom, bi oslobađala velike površine za parkove, poljoprivredu i sačuvane prirode. Niska izgradnja 'troši' teren ,visoka ga štedi**!** **/u/**

Mentalitet ljudi koji stanuju u vlastitim kućama (privatno stanovanje!) i stanara u društvenim višestambenim zgradama (kolektivno stanovanje!) ponešto je drugačiji. U društvu gdje je posjedovanje obiteljske kuće/stana bio najveći imetak, KOLEKTIVNO ('socijalističko',državno,društveno, gradsko, općinsko, komunsko, tvorničko) i PRIVATNO (individualno, osobno) VLASNIŠTVO nad PROSTOROM formira dvije svijesti. Stanovi, ponekad kuće, su se dijelili na korištenje, ali su ostajali u društvenom vlasništvu. Slijedom Marxove konstatacije da ***'svijest*** ljudi ne određuje njihovo *biće*, nego, naprotiv, njihovo *društveno biće* određuje njihovu ***svijest***' trebala bi biti drugačija svijest, karakteri onih koji posjeduju svoju kuću , vikendicu, vrt parcelu, imaju privatno vlasništvo kojim u potpunosti raspolažu i prenose u nasljedstvo - od onih koji koriste 'tuđi' državni, društveni , od poduzeća, stan . Posjedovanje stvara 'konzervativnu', korištenje 'modernu' svijest.

Za socijalističku ideologiju bilo je za očekivati IZJEDNAČAVANJE kvalitete stanovanja nisko/visoko kao i karaktera arhitekture mimo obrasca- 'tradicionalno, ruralno na selu i gradskoj periferiji-OBITELJSKE KUĆE, a moderno u gradu-VIŠESTAMBENE ZGRADE interpolirane u gradske blokove,postavljene kao slobodnostojeće 4katnice bez lifta , 6-8 (12)katova stambene lamele ili stambeni tornjevi /neboderi . Idealan omjer između niskog i visokog stanovanja nije istraživan ? Općenito, veličina stanova u V-zgradama je manja nego u O-kućama, a trebala bi biti slična, jer 'OBITELJSKI STAN', bilo u kući ili u zgradi treba imati jednako potreban kvalitet stanovanja, slične performanse. OBITELJ/PORODICA su roditelji i djeca (dvogeneracijska, nuklearna, 'gradska'), proširena (višegeneracijska,'seoska') Puno je bilo malih stanova u zgradama, prikladnih samo sa bračne parove i samce, a u koje su se trpale obitelji, i to je mogući otežavajući razlog stvaranja novih obitelji ./**v/**

KUĆA jesu zidovi, krov, otvori, 'arhitektura', DOM (domaćinstvo,kućanstvo) su ljudi,obitelji. 'Sve sretne obitelji nalik su jedna na drugu, svaka nesretna obitelj je nesretna na svoj način', iako i sretne imaju svoje posebitosti, svoje oblike sreće. Malo je koja sretna za svagda, sreće mogu naglo isčeznuti,a i nesreće blijede, kako vrijeme protiče. Obitelji kućama daju 4.dimenziju. Kuće bez konkretnih ljudi, samo su opće slike arhitekture, 'satovi bez kazaljki', 'gitare bez žica'. U vremenu 1945-1972 obitelj je doživljavala transformaciju. Nestajala je TRADICIONALNA višegeneracijska obitelj, kruta patrijahalna zadruga, rodbina i svojta, plemenska, na okupu, agrarna, seoska, isti svetonazori, u interakciji sa susjedstvom- OGNJIŠTE je simbol kuće. Afirmirala se je nova obitelj MODERNA ,'nuklearna' ,dvogeneracijska, roditelji i djeca, 1 roditelj i djeca, obitelj je gradska, industrijska, najrazličitija zanimanja, prostorno najčešće dislocirana i od rodbine i prijatelja, pomalo distancirana od susjedstva, članovi obitelji su gotovo jednako emancipirani. Pojačani su razvodi brakova, samohrani roditelji, novi brakovi, polubraća , razgranata i fleksibilnija obitelj ('Imam 2 mame i 2 tate'-film Kreše Golika, 1968)- TELEVIZOR je simbol kuće. Kakva će biti 'FUTURISTIČKA' obitelj jednog novog društva mogli bismo zamišljati prema nekim utopističkim idejama i pokušajima. **/z/**

Naša rješenja modernih obiteljskih kuća i niske stambene izgradnje 1945-72 zanimljivo je sagledati u komparaciji sa primjerima iz svijeta. **/ž/**

SLIJEDE PRIKAZI HR.M2.OK PRIMJERA

ZAGREB: 1-26, KONTINENT: 27-46, JADRAN: 47-100